

УДК 811.14'01'373.612.2'42-11:398.4:615.89](38)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.4/11>

Чернюх-Мацієвська Н. Б.

<https://orcid.org/0000-0001-7509-437X>

Державне некомерційне товариство
«Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького»

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ХВОРОБИ У ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

Стаття присвячена дослідженню когнітивних механізмів метафоризації хвороби у давньогрецьких лікувальних замовляннях елліністично-римського періоду. Актуальність роботи визначається відсутністю комплексних лінгвокогнітивних досліджень, присвячених мовній концептуалізації хвороби у давньогрецькому магичному дискурсі, попри значну кількість праць із класичної філології, історії античної медицини та релігії. Метою статті є реконструкція основних концептуальних моделей, за допомогою яких у давньогрецьких замовляннях репрезентуються хвороба та патологічні стани, а також визначення їхньої ролі у формуванні терапевтичної прагматики магичного тексту.

Матеріалом дослідження стали лікувальні замовляння, представлені у Papyri Graecae Magicae, Supplementum Magicum, корпусах грецьких магичних амулетів і філактеріїв II ст. до н. е. – IV ст. н. е. Методологічну основу становлять положення когнітивної семантики та теорії концептуальної метафори, поєднані з методами лексико-семантичного, контекстуального, дискурсивного й історико-філологічного аналізу. У результаті дослідження встановлено, що мовна репрезентація хвороби у магичному дискурсі організована навколо трьох базових концептуальних моделей: ХВОРОБА – ЦЕ ВОГОНЬ, ХВОРОБА – ЦЕ ЗВ'ЯЗУВАННЯ (ПОЛОН) та ХВОРОБА – ЦЕ ЖИВА ІСТОТА. Доведено, що кожна з них відображає певний тип соматичного досвіду, формує відповідний набір мовних засобів і визначає вибір ритуально-перформативних стратегій лікування. Показано, що метафора у давньогрецьких замовляннях виконує не лише номінативну чи образотворчу функцію, а є механізмом когнітивної концептуалізації патологічного стану та інструментом його символічного усунення через мовленнєвий акт.

Наукова новизна полягає у першому комплексному описі системи концептуальних метафор хвороби на матеріалі давньогрецьких лікувальних замовлянь та встановленні взаємозв'язку між когнітивною моделлю, мовною репрезентацією і прагматикою магичного тексту. Практична цінність результатів полягає у можливості їх використання у дослідженнях античного магичного дискурсу, історичної семантики, когнітивної лінгвістики, класичної філології та історії античної медицини.

Ключові слова: давньогрецька мова, лікувальні замовляння, грецькі магичні папіруси, когнітивна лінгвістика, концептуальна метафора, концептуалізація хвороби, магичний дискурс, антична медицина.

Постановка проблеми. У сучасній гуманітаристиці дедалі більшої актуальності набувають дослідження, присвячені мовній репрезентації хвороби як складного культурного, когнітивного та символічного феномена. Особливе місце у цьому контексті посідають давньогрецькі магичні тексти, зокрема, замовляння, у яких хвороба постає не лише як фізичний стан чи медична проблема, а як багатовимірний сутність, інтегрована у сакральний, міфологічний та ритуальний простір античної культури.

У класичній та елліністичній лінгвокультурах Середземномор'я слово ніколи не сприймалося як пасивне відображення дійсності чи конвенційний знак для передачі інформації. Антична народна медицина, яка спершу передувала раціональній, а згодом розвивалася паралельно і подекуди перетиналася з нею, спиралася на концепцію матеріальності слова. Вимовлене або написане замовляння мало силу прямого трансформуючого впливу на людину і навколишнє середовище.

«Незалежно від назви чи форми замовляння мали на меті досягти того, чого людина не могла отримати у звичний спосіб за допомогою природніх засобів: сприятливої погоди, взаємного кохання, ... лікування хвороби» [10, с. 52].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поетичної структури та прагматики лікувального слова перебувають у центрі досліджень К. Фараоне [3], який довів існування прямої філологічної спадкоємності між гомерівським епосом та формулами елліністичних папірусів. Взаємозв'язок лікувального дискурсу та демонології детально розібрано в монографії Е. Пахумі [12]. Авторка доводить, що в мовній картині світу, представлений у папірусах елліністично-римського періоду, недуга зазнає повної деіндивідуалізації та прирівнюється до автономної дії ворожих духів. Багатий фактичний матеріал представлений у дисертації М. В. Цельмана-Рорера [17], де автор простежує розвиток замовлянь від античності до ранньомодерного періоду. Серед інших праць вартими уваги є монографія Р. Котанські присвячена аналізу грецьких магічних амулетів [7], статті М. Сімона [15] та Р. Гордона [5], автори яких також звертаються до проблем класифікації та мовних особливостей давньогрецьких замовлянь. Ґрунтовний огляд античних замовлянь представлений у антології А. Еннефорса [11]. Проте, попри багату бібліографію, аналіз конкретних лексико-семантичних груп та когнітивних метафор на матеріалі давньогрецьких магічних текстів досі залишається фрагментарним і практично не представлений у вітчизняній та зарубіжній класичній філології.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних шляхів метафоризації та метафор, які використовуються для номінації та концептуалізації хвороб і патологічних станів у давньогрецьких замовляннях від хвороби представлених у грецьких магічних папірусах, а також на захисних амулетах (т. зв. филактеріях), датованих періодом II ст. до н. е. – IV ст.

Матеріалом дослідження є замовляння представлені у виданні К. Прайзеданца [13], Р. Данієля та Ф. Мальтоміні [1; 2], Р. Котанські [7].

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до предмету обговорення, коротко зупинимось на загальному огляді давньогрецьких замовлянь від хвороби. Аналізовані тексти часто складаються з двох частин – інструктивної, присвяченої опису засобів від хвороби та способу їх застосування, і власне замовляння. Ілюстрацією може слугувати замовляння від лишаю, яке наво-

дить Пліній Старший: *Lapis vulgaris iuxta flumina fert muscum siccum, canum. hic fricatur altero lapide addita hominis saliva; illo lapide tangitur inpetigo. qui tangit, dicit: φεύγετε καθαρίδες, λύκος ἄγριος αἷμα διώκει* (Plin. NH 27, 99) «Звичайний камінь біля річок покривається сухим сивим мохом. Цей [камінь] труть об інший камінь, додавши людської слини; цим каменем торкаються лишаю. Той, хто торкається, каже: «Тікайте, жуки, дикий вовк переслідує кров».

Рецитативна частина зазвичай є доволі короткою (іноді може складатись із одного слова) і безпосередньо спрямованою на хворобу чи хворий орган. Найчастішими недугами, які згадуються у замовляннях, є лихоманка, епілепсія, головний біль, очні хвороби, а також гінекологічні, респіраторні, урологічні чи дерматологічні захворювання.

Типовими лексичними маркерами таких замовлянь є дієслова з семантикою вигнання, втечі (φεύγω «утікати», ἀναχωρέω «відступати, віддалятися»), переслідування (διώκω «переслідувати»), дієслова притаманні юридично-сакральній сфері (ὀρκίζω, ἐξορκίζω «заклинати», λέγω «говорити, наказувати»), номінації хвороб (ποδάγρα «подагра», ἄρθριτις «артрит», μᾶλις «сап/інфекція тварин», ἡμικράνιον «мігрень», κριθή «ячмінь»), органів (μήτρα «матка», ὀστέον «кістка», ρίς «ніс», στόμαχος «шлунок», ὀφθαλμός «око», ἥπαρ «печінка»), фізіологічних рідин (χολή «жовч», αἷμα «кров»), хворобливих станів (πυρετός «лихоманка», ῥιγοπύρετος «лихоманка супроводжувана ознобом», ῥέυμα «виділення (крові, рідин тощо)», κόλον «колька, спазм», δυσουρία «утруднене сечовиділення»). Адресатами виступають патологічні стани/хвороби, яким наказують зникнути, або міфічні постаті (у християнських замовляннях – Ісус Христос та святі), до яких звертаються за допомогою. З огляду на релігійний синкретизм, який панував у Єгипті еліністично-римського періоду, як адресати згадуються надприродні сили єгипетського та семітського пантеону. Інколи у ролі адресата фігурує лікарський засіб, як у замовлянні від подагри, де цілитель звертається до блекоти: *λέγω σοι, λέγω σοι ἱερὰ βοτάνη... ἵνα στήσῃς τὸ ῥέυμα τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν τοῦδε ἢ τῆσδε...* (Alex. Trall. 2, р. 585) «кажу тобі, кажу тобі священна трава..., щоб ти спинила виділення з його або її ніг і рук...».

Зазвичай замовляння характеризуються імперативною спрямованістю. Їхнім центральним елементом є дієслівні форми з наказовою семантикою (імператив, кон'юнктив або інфінітив з імперативним значенням), які перетворюють замовляння на

пряму вимогу, напр.: а) *ὄλεθρον καὶ πυρήθηον φύγε ἀπὸ τοῦ φοροῦντο(ς) τὸ φυλακτήριον τοῦτο* (17, с. 220, 1.1.12,) «згубо і лихоманко **втечи** від того, хто носить цей оберіг»; б) *σοὶ λέγω, τῷ πλήγματι, μὴ σφύξης, μὴ φλεγμάνεις, μὴ ὀδυνῶν κινήσεις, μὴ ὕρδον ποιήσεις, μὴ μελανίας ποιήσεις, μὴ σφάκελον κινήσεις* (Suppl. Mag. II, 94) «Тобі кажу, рано: не пульсуй, не запалюйся, не спричиняй болю, не виділяй вологи, не утвори чорноти, не викликай гангрени!».

Багато замовлянь представляють симпатичну магію, використовуючи базовий когнітивний принцип порівняння. Одування пацієнта моделюється через паралель із відомим природним фактом або механічною дією.

Наприклад, кидаючи сіль у землю, цілитель виголошує замовляння: *ὥς οἱ ἄλλες οὗτοι οὐκ αὖξονται, μηδὲ τὸ πάθος τοῦδε ἢ τῆσδε* (Alex. Trall. 2, р. 585) «Як ця сіль не збільшується, так і (не збільшується) його або її хвороба».

Мовна об'єктивація хвороби у магічному дискурсі Давньої Греції ґрунтується на особливих механізмах вербалізації, що поєднують номінативні, метафоричні та перформативні стратегії. У таких текстах хвороба нерідко персоніфікується, демонізується або концептуалізується через образи вторгнення, зв'язування, переслідування, вогню, темряви чи забруднення.

У своїй класичній праці «Метафори якими ми живемо» Дж. Лакофф та М. Джонсон розглядали метафору як частину повсякденного життя кожної людини; на їхню думку, вона належить не лише мові, але й думкам та діям. Вони стверджують, що наша концептуальна система за своєю природою є принципово метафоричною і пояснюють, як концептуальні метафори можуть відсилати до різних ідей – наприклад, до тих, що виникають із нашого тілесного досвіду, тобто із взаємодії між нашим тілом та середовищем, до якого ми належимо, з концепту орієнтації та рухів у просторі, або зі структури нашого тіла тощо [9, с. 4; див. також 6; 8]. На їхнє переконання, свідомість і значення є тілесно втіленими, а метафори є лінгвістичним вираженням «доконцептуальних образних схем» [16, с. 280] нашого суспільства.

Ця концептуальна система розвинулась у кожній культурі, включаючи також античну. Серед найцікавіших концептуальних метафор давньогрецької мови – ті, що стосуються хвороби та патологічних станів.

В основі замовлянь лежить перенесення ознак об'єктів реального світу (області-джерела) на соматичний (або психічний) стан людини

(область-ціль). Як слушно відзначив Р. Гордон, найтипівішим модусом замовляння є вміщення поточної ситуації в контекст природного закону або закономірності. З цієї перспективи замовляння слід розуміти як спеціалізований підвид тропів [5, с. 370].

Аналіз давньогрецьких замовлянь, дібраних з різних джерел, дозволив виділити декілька метафоричних моделей.

1. Метафорична модель «хвороба – це вогонь».

Термічний код є одним із найдавніших та найбільш інтуїтивних засобів опису тілесних патологій у людській мові. У давньогрецькому магічному дискурсі модель «хвороба як внутрішній вогонь» є домінуючою матрицею для опису гострих інфекцій, лихоманок, запалень та нестерпного соматичного болю. Ця модель, семантичне ядро якої становлять концепти *πυρετός* «лихоманка» та *πῦρ* «вогонь», лежить в основі замовлянь проти лихоманки та її різновидів, а також хворобливих станів, які супроводжуються больовим синдромом.

Зображення хвороби як вогню представлене через лексеми з ядерною семою «жар, спека». Серед них, окрім згаданих вище, у замовляннях засвідчено також дієслова *φλεγμαίνω* «палати, спалювати, підпалювати», *καίω* «горіти» та похідні від них іменники *φλεγμονή* «запалення, жар», яке у раціональній медицині означало надлишок крові, що викликає жар, але в магічному контексті зберігає своє первісне значення пожежі, що пожирає плоть, *καῦμα* «жар, спека».

Когнітивна метафора «запалення – пожежа тіла» представлена у замовлянні рани (Suppl. Mag. II 94), у якому їй наказують не запалюватись (*μὴ φλεγμάνεις*) та не чорніти (*μὴ μελανίας ποιήσεις*). Згадане замовляння, подібно до багатьох інших, ґрунтується на принципі аналогії: подібно до того як обвуглюється дерево під впливом вогню, так і чорніє запалена рана.

Вогонь як ознака хвороби також згадується у замовлянні від бешихи: *ἐπὶ τὰ λύκων ... ἐπὶ τὰ ἄρκτων ἐπὶ τὰ λεόντων, ἐπὶ τὰ ... παρθενικαὶ κατεκοίμισαν αἰθέριον πῦρ* (Suppl. Mag. II, 88, 6-8) «семеро вовків, ... семеро ведмедів, семеро левів, семеро ... дів загасили вічний вогонь».

Словосполучення *πῦρ ἀκάματον* «невтомний вогонь», яке характеризує пекучий біль, вжите у замовлянні від опіків. При цьому лікування представлене як гасіння вогню водою: *... ἐπὶ τὰ ... παρθενικαὶ κτανόπιδες ἤρυσαν ὕδωρ κάλλιπσι κτανέαις καὶ ἔσβεσαν ἀκάματον πῦρ* (PGM XX, 10–12) «...сім ... темнооких дів вилили воду з темних глеків і пога-

сили невтомне полум'я». Мотив гасіння полум'я як засіб зупинити лихоманку представлений також у замовлянні на амулеті: *...ἂν πυρετὸς ἐπελάβητε αὐτοῦ κατασβένοντε τὸ καθάπαξ...* (7, 59, 14-20) «...якщо його охопить лихоманка, одразу погаси...».

Як відзначає Р. Котанські, дієслово *σβέννυμι* «гасити» є звичним у замовляннях від лихоманки і часто трапляється у християнських молитвах від хвороби та медичних текстах [7, с. 322].

У мовній свідомості античних лихоманка не була абстрактним симптомом підвищеної температури, а втіленням вогню, який проник усередину людського організму і який підлягає вигнанню. Саме тому у замовляннях часто вживаються дієслова з семантикою переміщення у просторі як у наступних випадках: а) *ὁλεθρον καὶ πυρήθρον φύγε ἀπὸ τοῦ φороῦντος τὸ φυλακτήριον τοῦτο* (17, с. 220, № 1.1.12) «згубо і лихоманко втечи від того, хто носить цей оберег»; б) *ἀπάλλαξον Ἀμμων τοῦ ἔχοντος αὐτὸν πυρετὸν καὶ ρίγους ...* (Suppl. Mag. I, 12) «відведи від Аммона лихоманку і озноб, які він має...».

Одне із ранньохристиянських замовлянь апелює до Ісуса Христа, який повинен вигнати жар: *...ῥῥος καὶ ριγὸς πυρετὸς καὶ πυρετοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ σε καταδιόκει ...* (Suppl. Mag. I, 25) «...ознобе, лихоманко з ознобом і лихоманко Син Божий переслідує тебе...».

Вживання таких і подібних дієслів демонструє, що лінгвістичний маркер «вогонь» зазнає повної персоніфікації. Вогонь лихоманки персоніфікується та наділяється здатністю здійснювати просторове переміщення у відповідь на вербальний стимул.

2. Метафорична модель «Хвороба – це зв'язування / полон».

Якщо метафора вогню переважно кодувала термічні симптоми, то модель «хвороба як зв'язування / полон» відображала рухові обмеження, спазми, судоми, параліч, глухоту або тупий, сковуючий біль. Хвороба в цій парадигмі мислиться як невидимі пута або кайдани, накладені на органи чи все тіло людини ворожими силами, демонами або злими чарами. Тіло пацієнта концептуалізується як в'язниця, а патологічний процес – як механічне обмеження свободи рухів.

Семантичним ядром цієї моделі є слова утворені від праіндоевропейського кореня *de- «зв'язувати» – дієслово (ката)δέω «зв'язувати» та іменник ὁ δεσμός «вузол, пута, кайдани». В античній магії ця метафора має амбівалентну природу.

У дискурсі шкідливої магії слова *καταδέω* та *κατάδεσμος* використовувалися для свідомого насилання хвороб, німоти чи безсилля на ворога, напр.: *καταδέω Φιλήμωνα ... καταδέω ἐκεῖνο πόδας, γῶτα...* (TheDe 1950) «зв'язую Філемона...

зв'язую його ноги, язик...». Водночас у магічних текстах зв'язування може стосуватись і демонів, які спричиняють хворобу, а відтак ця дія є тотожною звільненню від хвороби. Як приклад наведемо фрагмент із т.зв. «Великого Паризького папірусу» *...ἔξελθε, δαῖμον, ἐπεὶ σε δεσμεύω δεσμοῖς ἀδαμαντίνους, ἁλύτοις καὶ παραδίδομι σε εἰς τὸ μέλαν χάος ἐν ταῖς ἀπολείαις...* (PGM IV, 1246-1247) «...вийди, демоне, тому що зв'язую тебе сталевими нерозривними путами і передаю тебе у чорний хаос на погибель...». Тут хвороба імпліцитно описується як пута накладені демоном, тоді як «сталеві пута», якими цілитель зв'язує збудника хвороби, виконують терапевтичне звільнення пацієнта.

Зцілення як розплутування вузлів представлено у написі на магичному амулеті з Сирії: *...λύσατε τὴν Ἰουλιάνην ἀπὸ πάσης φαρμακίας καὶ παντὸς πάθους ...* (Kotansky 1994, 46) «...звільніть Юліану від усіх чарів і всього страждання...».

Графічним відображенням процесу звільнення від хвороби (розв'язування вузлів), на нашу думку, слугують т.зв. «схеми спадання» (Schwindeschema), тобто тексти, де назва хвороби, демона або магичне слово повторюється, щоразу зменшуючись на одну літеру. Прикладом може слугувати амулет із замовлянням від пухлини піднебінного язичка (*σταφυλή*, досл. «виноградина»), де подібного усічення зазнає слово *σταφυλλοτόμος* «різальник винограду»: *σταφυλλοτόμος ταφυλλοτόμος αφυλλοτόμος φυλλοτόμος υλλοτόμος λλοτόμος λοτομόс отоμός тоμός оμός мос оς ς* (Suppl. Mag. I 1). Таке написання програмує фізичне зникнення хвороби в міру зникнення літер у слові.

Опозиція «хвороба – видужання» у замовляннях реалізується у вигляді антонімічної пари антонімічної пари *καταδέω* «зв'язувати» – *λύω* «розв'язувати, звільняти». Процес одужання ототожнюється з актом звільнення. Принагідно відзначимо, що віддієслівний іменник *λύσις* «розв'язування, розпуск, звільнення», який у ятромагічних текстах позначає припинення хвороби, у Гіппократа перетворюється у медичний термін.

Окрім загальних соматичних розладів, метафора зв'язування активно застосовувалася у захисних амулетах проти жіночих хвороб, де часто використовується образ «замкнених дверей» або «зав'язаного утробного вузла». Це представлено, зокрема, у численних замовляннях проти «блукуючої матки»¹. На звороті таких амулетів натрапляємо

¹ Античні вірили, що матка – це напівсамостійна жива істота, яка прагне зачаття. Якщо жінка довго не вагітніла, цей орган «висихав», починав блукати тілом у пошуках вологи й міг притиснути інші органи викликаючи хворобливі стани.

на зображення матки у вигляді замкнутого перевернутого глека. Це символізувало магічне «закриття» матки, щоб вона міцно трималася на місці, не блукала та утримувала плід під час вагітності.

Процес зачаття, одужання або народження дитини описується через акти відкриття, розмикання та розв'язування, де ключовим є дієслово «відкривати» (ἀνοίγω, χάσκω). Напр.: σοὶ λέγω, μήτρα τῆς δῖνα, χάνε καὶ δεῖξαι τὸ σπέρμα τοῦ δεῖνα ... (PGM XXXVI, 286-287) «кажу тобі, утробо NN, відкрийся і прийми сім'я NN...»; ἀνοιγήτω ... ἡ μήτρα τῆς δεῖνα, καὶ αἵμασσέσθω νυκτὸς καὶ ἡμέρας... (PGM LXXII, 102-103) «...нехай відкриється... утроба NN і виділяє кров вночі і вдень...».

Використання лексики пов'язаної із замкненням/відчиненням демонструє, як механічна метафора замка домінувала над анатомічними уявленнями. У прагматичному аспекті це дозволяло античному суспільству перевести внутрішні незбагненні тілесні патології у наочну площину. Якщо хвороба – це вузол, то лікування перетворюється на цілком зрозумілу вербальну дію: пошук правильного слова-ключа, яке здатне цей вузол розв'язати.

3. Метафорична модель «хвороба – жива істота».

Третьою фундаментальною моделлю в давньогрецьких лікувальних закляттях є «хвороба як жива істота (демон / звір)». Якщо метафори вогню та зв'язування відображали фізичні відчуття та симптоми (жар, скутість), то анімізація відображала саму природу походження недуги. Для античної людини хвороба ніколи не була пасивним станом організму – вона мала власну волю, намір, агресивно атакувала людину ззовні та пожирала її зсередини.

Семантичне ядро цієї моделі розгалужується на два основні шари:

1. **Зооморфний:** хвороба як хижак, хробак або змія, що діє всередині людського тіла.

2. **Антропоморфний:** хвороба як самостійний автономний дух, який вселився у тіло пацієнта.

У межах зооморфної метафори хворобливий стан описувався через лексику агресивного фізичного насильства, властивого дикій фауні. Одним із ключових маркерів агресивності є лексема **ἄγριος** «дикий», у якій виразно простежується аналогія з хижим звіром. Прикладом може слугувати замовляння від сапу (**μᾶλις**) (хвороби тварин): ποτὸν πρὸς μᾶλιν ... προσφυσῶν λέγε ... καὶ ταῦτα ἑπτὰ θάλασσα ζῶα, ἑπτὰ ἄρκοι ἑπτὰλέοντες ἑπτὰ δελφῖνοι ἐδίωκον τὴν ἀγρίαν μᾶλιν (Heim 1893 №. 65) «Зілля від сапу... вдуваючи, кажи... а також і це:

«Тричі сім морських чудовиськ, сім ведмедей, сім левів, сім дельфінів переслідували дику хворобу «». Вигнання хвороби уподібнюється до полювання, на що вказує дієслово **διώκω** «переслідувати»: хворобу проганяють вищі сили або тотеми, які є сильнішими від неї, а одужання мислиться як перемога сильнішої тварини над слабшою. Варто відзначити, що характеристика хвороби як «дикої» є звичною у літературі. Саме так описується незагойна рана на нозі Філоктета у однойменній трагедії Софокла: «(Філоктет) хворіє дикою хворобою» (νοσεῖ ... νόσον ἀγρίαν (Soph. Phil. 173)). Ще одним доказом на користь такої метафори може слугувати трактат Артемідора (II ст.) «Онейрокритика», у якому поява звірів у сновидіннях тлумачиться як провісник хвороби.

Аналогія з тваринами представлена також у замовлянні, де болю від голови наказують втікати подібно до того, як утікають тварини: **φεύγ' ὀδύνη κεφαλῆς, φεύγε φθίνουσ' ὑπὸ πέτραι φεύγουσιν δὲ λύκοι, φεύγουσι δὲ μόνυχες ἵπποι πληγαῖς ὑπ'...** (PGM XX. 13–19) «втікай болю голови, втікай згубний під скелю; утікають вовки, утікають однокопитні коні від ударів (замовляння?)...».

Демоніформна гілка цієї метафоричної моделі повністю деіндивідуалізує пацієнта, перетворюючи його тіло на поле битви між магом і демоном недуги. Головними термінами тут є іменники **ὁ δαίμων** “демон” та **πνεῦμα** “дух”. При цьому перший остаточно втрачає амбівалентне класичне значення «божественна доля» і набуває виключно негативного значення шкідливого духа – джерела патологій.

У тексті на срібній пластинці з Єгипту датованій III-IV ст. магична формула ідентифікує недугу як духа, якого закликають іменем вищих космічних божеств: **ἔσکورκίζω** πᾶν πνεῦμα πονηρὸν καὶ κακὸν κατὰ τοῦ μεγάλου ὑψίστου θεοῦ ... ἐξελεθεῖν ἀπὸ Ἀλλουτος ἣν ἔτεκεν Ἀννίς... [17, с. 241, № 1.8.6] “заклинаю тебе, шкідливий і поганий духу, великим найвищим богом...вийти з Алутта, якого народила Анніда...”.

Ключовою лексемою лікування стає перформативне дієслово **ἔσکورκίζω** “заклинати, виганяти під присягою”, що переводить медичний процес у площину релігійно-правового примусу. У низці замовлянь натрапляємо на симбіоз обох образів, коли злий дух або демон постає у вигляді тварини. Показовим у цьому відношенні є діалогічне замовляння від мігрени, яку спричиняє демон Антаура: **Ἀνταύρα ἐξῆλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης, ἀνεβόησεν ὡς ἔλαφος, ἀνέκραζεν ὡς βοῦς. ὑπαντᾷ αὐτῇ Ἀρτεμῖς Ἐφεσία, “Ἀνταύρα, ποῦ ὑπάγεις;” “ἴς τὸ ἡμῖκρανον.” “μὴ οὐκ ἴς ... (Kotansky 1994, 13) «Антавра вийшла**

з моря, закричала як олень, заревла як бик. Зустрічає її Артеміда Ефеська [питаючи]: “Антауро, куди йдеш”. “У половину голови”. “Не йди [у половину голови]...». У низці замовлянь візантійського періоду замість Артемиди виступає Христос

Мотив переслідування є звичним у багатьох замовляннях, де агенсом виступають надприродні істоти або міфічні чи біблійні постаті. На одному з амулетів знаходимо зображення Персея з головою Медузи і напис *φύγε ποδάγυρα Περσεύς σε διόχῃ* [17, с. 256, № 1.20.2] «втікай подагро, Персей тебе переслідує» (пор. *Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ. ῥῆγος καὶ ῥιγοῦρετος καὶ πυρετοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ σε καταδιόκει* (Suppl. Mag. I, 25) «Ісус Христос пермагає. Озноб, лихоманко з ознобом і лихоманко, Божий син тебе переслідує».

Оскільки хвороба сприймається як жива істота, її неможливо усунути звичайним способом, а потрібно вигнати або ошукати. Саме тому в текстах замовлянь фігурують дієслова, що означають рух у просторі: *ἐξέρχομαι* «виходити, залишати межі», *ὑποτρέπω* «відвертати, проганяти» та *διόκω* «переслідувати, гнати».

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що мова давньогрецьких замовлянь від хвороби є високоструктурованою системою, яка функціонувала за законами когнітивної метафори. Замість сухого біологічного опису симптомів, відбувалось перенесення наочного, фізичного і побутового досвіду людини на сферу соматич-

ного болю та патологічних станів. Мовний простір магічних текстів структурується навколо трьох базових моделей, кожна з яких відображала певну групу симптомів: метафорична модель «хвороба – це внутрішній вогонь» концептуалізувала термічні кризи, гарячку та гострі запальні процеси через образ пожежі, що нищить тіло з середини; модель «хвороба – це зв’язування / полон» кодувала спазми, судоми, параліч та сковуючий біль, уподібнюючи недугу ворожим кайданам, накладеним на органи модель «хвороба – жива істота» анімізувала патологію, наділяючи її автономною волею та агресивним наміром хижака, що пожирає плоть, або демона, який окупував тіло.

Метафоризація в замовляннях виконувала терапевтичну функцію, забезпечуючи усунення хвороби. Перетворення невидимого страждання на образ конкретного ворога дозволяло магу підібрати чіткий лінгвістичний вектор протидії. Відтак, антонімічна лексика охолодження, розв’язування або просторового вигнання перетворювала мову на дієвий інструмент контролю над хворобою.

Перспективним напрямом подальших розвідок у цій галузі є порівняльний аналіз виявлених метафоричних моделей із лінгвістичними стратегіями раціональної античної медицини (зокрема, Гіппократівського корпусу), що дозволить глибше зрозуміти еволюцію медичного дискурсу від магічного мислення до наукового знання.

Список літератури:

1. Daniel R. W., Maltomini F. *Supplementum Magicum*. Vol. I (Suppl. Mag. I). Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990. XXVI, 213 p.
2. Daniel R. W., Maltomini F. *Supplementum Magicum*. Vol. II (Suppl. Mag. II). Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992. XIV, 372 p.
3. Faraone Ch. A. Stopping Evil, Pain, Anger, and Blood: The Ancient Greek Tradition of Protective Incantations. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 2009. Vol. 49. P. 227–255
4. Frankfurter D. Narrating Power: The Theory and Practice of the Magical Historiola in Ritual Spells. *Ancient Magic and Ritual Power*. Boston; Leiden; Brill, 2001. P. 457–476.
5. Gordon R. The healing event in Graeco-Roman folk-medicine. *Ancient medicine in its socio-cultural context*. Vol. II. Amsterdam: Rodopi, 1995. P. 363–376.
6. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reasoning, Chicago, 1987.
7. Kotansky R. Greek Magical Amulets: The Inscribed Gold, Silver, Copper, and Bronze *Lamellae*. Part I: Published Texts of Known Provenance. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. XXVIII, 446 S.
8. Lakoff G. “The Contemporary Theory of Metaphor”, *Metaphor and Thought*, Cambridge, 1993. P. 202–251
9. Lakoff G., Johnson M. 1980, *Metaphors We Live By*, Chicago, 1980.
10. Laín Enlargo P. The Therapy of the Word in Classical Antiquity. New Haven; London: Yale University Press, 1970. XX, 253 p.
11. Önnfors A. Antike Zaubersprüche. Griechisch/Lateinisch/Deutsch. Ditzingen: Reclam, 1991. 72 S.
12. Pachoumi E. The Concepts of the Divine in the Greek Magical Papyri. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017. XVI, 258 p.
13. Preisendanz K. *Papyri Graecae Magicae: Die Griechischen Zauberpapyri*. 2 vols. Leipzig: Teubner, 1973–1974.

14. Puschmann Th. Alexander, Trallianus: Alexander von Tralles. Original-Text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung; ein Beitrag zur Geschichte der Medicin, 2. Wien : Braumüller, 1879. VI, 620 S.
15. Simón F. M. - Materiality, oral incantations and supernatural agency in ancient healing magic. *Acta classica universitatis scientiarum Debrecenensis*. 2021. Vol. 57. P. 15–42
16. Steinert U. Concepts of the female body. *The Comparable Body. Analogy and Metaphor in Ancient Mesopotamian, Egyptian, and Graeco-Roman Medicine*, Leiden – Boston, 2017. P. 275–357
17. Zellmann-Rohrer M. W. The tradition of Greek and Latin incantations and related ritual texts from antiquity through the medieval and early modern periods. PhD dissertation. Berkeley: University of California, 2016. 626 p.

Cherniukh–Matsiievska N. B. METAPHORIZATION OF DISEAS IN ANCIENT GREEK INCANTATIONS

This article explores the cognitive mechanisms of disease metaphorization in Ancient Greek healing incantations of the Hellenistic and Roman periods. The study addresses a significant gap in Classical Philology and Cognitive Linguistics, since the conceptualization of disease in Ancient Greek magical discourse has not yet received a comprehensive linguistic analysis despite extensive scholarship on ancient magic and medicine. The aim of the paper is to reconstruct the principal conceptual metaphors underlying the representation of disease in Ancient Greek healing spells and to determine their role in the therapeutic pragmatics of ritual discourse.

The analysis is based on healing incantations preserved in the Papyri Graecae Magicae, Supplementum Magicum, and corpora of Greek magical amulets and phylacteries dating from the second century BCE to the fourth century CE. The methodological framework combines Conceptual Metaphor Theory and Cognitive Semantics with lexical-semantic, contextual, discourse, and historical-philological analysis.

The study demonstrates that the linguistic conceptualization of disease is organized around three dominant metaphorical models: DISEASE IS FIRE, DISEASE IS BONDAGE, and DISEASE IS A LIVING BEING. These models reflect different domains of bodily experience and determine the linguistic and performative strategies employed in healing rituals. The analysis shows that metaphor functions not merely as a stylistic device but as a cognitive mechanism structuring the perception of illness and as a performative instrument through which ritual speech symbolically restores health. Verbs of expulsion, pursuit, extinguishing, release, and command constitute the core linguistic markers of these conceptual models and reveal the close interaction between metaphor, ritual action, and therapeutic intention.

The originality of the research lies in providing the first comprehensive reconstruction of the conceptual metaphor system underlying Ancient Greek healing incantations and in demonstrating the relationship between cognitive modelling, linguistic representation, and ritual pragmatics. The findings contribute to the study of Ancient Greek magical discourse, historical semantics, cognitive linguistics, Classical Philology, and the history of ancient medicine.

Keywords: *Ancient Greek, healing incantations, Greek Magical Papyri, conceptual metaphor, cognitive semantics, disease conceptualization, magical discourse, ancient medicine.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.10.2026